

Шульженко А. С.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри соціальних комунікацій
Бердянського державного педагогічного університету

Рула Н. В.,
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри соціальних комунікацій
Бердянського державного педагогічного університету

ВАРІАНТНІСТЬ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ВІДЧУТТІВ ЛЮДИНИ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ)

Анотація. Статтю присвячено проблемам варіантності фразеологічних одиниць (далі – ФО) на позначення відчуттів людини в англійській та французькій мовах. Аналізовані сполуки, відібрані шляхом суцільної вибірки із лексико- та фразеографічних джерел, дають змогу стверджувати, що варіантність є дуже поширеним явищем у фразеологічних фондах двох мов.

З-поміж проаналізованих одиниць можна виокремити лексичні, граматичні, квантитативні та змішані варіанти, які не вносять суттєвих змін до значення фразеологізму. У результаті дослідження встановлено, що англійським стійким сполукам найбільш притаманні змішані варіанти (33,6%), де найчастіше фіксується заміна лексичного компонента; квантитативні (29,1%) – домінують компаративні ФО, які мають у своєму складі парну порівняльну частку *as...as*; лексичні (20%), які характеризуються подвійною взаємозамінністю компонентів-дієслів зі схожою семантикою; та граматичні варіанти (17,3%), де зафіксовані морфологічні та синтаксичні трансформації.

Серед французьких фразеологічних варіантів переважають ті, які пов'язані з лексичною зміною компонентів (52,6%), де найчастіше взаємозамінюються схожі за семантикою дієслова; квантитативні (17,7%) – це розширення, доповнення фразеологічної одиниці; граматичні (17,2%), які зафіксовані як на морфологічному, так і синтаксичному рівнях; та змішані трансформації (12%) – варіантність дієслівних та ад'єктивних складників, вклинювання компонентів тощо.

Отже, у процесі зіставного аналізу варіантності фразеологічних одиниць на позначення відчуттів людини вдалося виявити їхні ізоморфні та аломорфні властивості, що свідчить про національно-культурну подібність, пов'язану з однаковим сприйняттям світу людиною, закладену у фізіології, а також про унікальність кожного носія тієї чи іншої мови.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, варіантність, змішані варіанти, лексичні варіанти, граматичні варіанти, квантитативні варіанти, відчуття людини.

Постановка проблеми. Проблема дослідження фразеологічних варіантів не нова в лінгвістиці. Вона виникла у другій половині ХХ століття одночасно з виокремленням фразеології в окрему галузь і на сьогодні продовжує привертати увагу дослідників. Особливо гостро стоїть питання щодо критеріїв

розмежування фразеологічних варіантів та синонімів, оскільки це дуже важливо під час лексикографічного опрацювання стійких сполук. Так, на думку Г. Артеменко, особливістю варіантності у ФО є те, що варіативні компоненти можуть відрізнятися лише словотвірними засобами, конотативними відтінками семантики або ж загальним денотативним значенням. Такі взаємозамінні одиниці виступають синонімами в конкретному фразеологізованому контексті; залежно від міри усталеності / контекстуальності компоненти є логічно/алогічно взаємозамінними в одному фразеологізмі [1, с. 39]. Явище варіантності свідчить про те, що фразеологічні одиниці – не застигли сполуки, а під впливом обставин життя, часу, потреб спілкування, можуть мати певні зміни у своєму складі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні та зарубіжні вчені зробили вагомий внесок у розвиток теорії фразеології, зокрема і її варіантності. Так, багато дослідників (Л. Аксент'єв, М. Демський, П. Скандера, Л. Скрипник, В. Ужченко та ін.) під фразеологічними варіантами вбачають різновиди фразеологічних одиниць, які тотожні за значенням та образністю, проте відрізняються словоформами чи окремими лексемами й зберігають відносну стабільність синтаксичної структури [2, с. 8]. Так, В. Ужченко та Д. Ужченко зазначають, що це «лексико-граматичні різновиди фразеологічних одиниць, які за тотожності загального значення й збереження образної основи допускають синонімічну заміну компонентів, видозміну їхнього порядкового розташування та граматичних форм» [3, с. 106]. М. Алефіренко говорить про те, що фразеологічні варіанти характеризуються «відносною тотожністю фразеологічного значення» [5, с. 69–70].

Явище варіантності фразеологізмів нерозривно пов'язане із синонімією, тому на сьогодні вивчення варіативно-синонімічних відносин фразеологічних одиниць є надзвичайно актуальним, оскільки серед лінгвістів не існує однастайності стосовно розмежування цих понять. У своїх публікаціях науковці розглядають як визначення та проведення меж між цими поняттями, так і класифікації фразеологічних варіантів та фразеологічних синонімів, оскільки на сьогодні не існує жодної загальноприйнятої їхньої класифікації. На думку П. Редіна, фразеологічні синоніми репрезентують різновид синоніма денотатом, а синоніми за сигніфікатом – фразеологічні варіанти [4, с. 50].

Поділ на фразеологічні синоніми та варіанти можна здійснити «за наявністю семантичної та формальної ознак у варіюванні ФО. Однак через те, що фразеологічні варіанти та синоніми тісно пов'язані в межах парадигматичних угруповань, є певна дифузна зона перехідності між цими явищами. Відмінності у внутрішній формі фразеологізму з варіюваними словами-компонентами, які в лексичній системі мови належать до однієї лексико-семантичної групи, можуть призвести до перетворення варіантів ФО в самостійні фразеологічні синоніми. Переважно це відбувається в лексичних варіантах за умови взаємозаміни всіх слів-компонентів» [4, с. 51].

Варіантність фразеологічних одиниць пов'язана з такими чинниками: 1) одночасне функціонування різних граматичних форм, властивих категоріям відмінка, роду, числа, означеності/неозначеності, часу, виду; 2) зміна порядку розташування компонентів у стійкому висловлюванні; 3) синонімічна заміна лексичних компонентів у складі ФО; 4) словотвірні модифікації; 5) кількісні варіації компонентів (вклинювання, розширення, доповнення) для внесення додаткової інформації до складу ФО. Зауважимо, що спільним для фразеологічних варіантів є те, що вони є подібними один одному і допускають лише часткову заміну компонентів у лексичному складі, а також видозміну граматичних форм та порядку розташування й кількості компонентів ФО. Отже, під фразеологічними варіантами вважаємо всі зміни, які відбуваються в межах фразеологічних одиниць, і які суттєво не змінюють їхньої структури та семантики.

У сучасній лінгвістиці існують різні погляди щодо класифікації фразеологічних варіантів. Л. Скрипник вважає, що фразеологічні варіанти можна класифікувати на три типи: лексичні, граматичні та змішані [6, с. 12]; М. Алефіренко – на шість типів: лексичні, морфологічні, словотвірні, квантитативні, видові, змішані [5, с. 74]; А. Назарян – лексичні, структурно-граматичні, орфографічні, синтаксичні, квантитативні, стилістичні та комбіновані та ін.

Особливо цікавим під час вирішення фразеологічних варіантів є лексичні трансформації. Ціла плеяда науковців (Л. Авксентьев, Т. Алексахіна, М. Алефіренко, В. Денисюк, А. Назарян, І. Патен, Л. Скрипник, В. Телія, В. Ужченко та ін.) виокремлює лексичні варіанти як словесні видозміни, які відбуваються в межах однієї структурної моделі та не вносять будь-яких змін у смисловий зміст фразеологізму [7]. Проте Н. Бабич, О. Федоров не поділяють цю думку, вони категорично проти варіантності, бо «будь-яка лексична заміна змінює характер образності фразеологізму, його оцінне й емоційне забарвлення» [8, с. 20]. Будь-яка зміна лексичних компонентів трактується ними як фразеологічна синонімія. Отже, ми погоджуємося з думками більшості дослідників і виокремлюємо серед фразеологічних одиниць на позначення відчуттів людини в українській, англійській та французькій мовах лексичні, граматичні, квантитативні та змішані варіанти.

Мета дослідження – виокремити з фразеологічного фонду англійської та французької мови стійкі сполуки на позначення відчуттів людини, які містять варіантність, проаналізувати їх залежно від того, яких рівнів мови торкається варіювання, та з'ясувати спільні й відмінні риси.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Емпіричний матеріал (578 англійських та 764 французьких фразеологізмів,

вилучених шляхом суцільної вибірки з лексикографічних та фразеографічних джерел (одно- та двомовних словників)) дозволяє виокремити з-поміж фразеологізмів на позначення відчуттів людини лексичні, граматичні (морфологічні, синтаксичні), квантитативні, словотвірні та змішані варіанти.

В англійському досліджуваному корпусі ФО найбільшу частку становлять змішані варіанти (33,6 %). Нами виявлено такі їхні різновиди: лексико-граматичні (*have (got) a film over one's (the) eyes; have a bone in one's (the) arm (leg), to; lie (sit) heavy on one's (the) stomach*); лексико-квантитативні (*(as) bitter as aloes (gall, worm-wood); (as) bitter as gall (verjuice, worm-wood); (as) dark as midnight (night, pitch)*) тощо. Змішана варіантність репрезентована синонімічною заміною дієслівних та субстантивних компонентів; на граматичному рівні спостерігається заміна присвійного займенника артиклем, що вказує на приналежність субстантива конкретному суб'єкту.

До квантитативних фразеологізмів відносяться одиниці зі змінною кількістю компонентів (29,1%). Найбільшу частку таких одиниць в англійській мові становлять компаративні фраземи, які мають у своєму складі парну порівняльну частку *as...as*, перша частина якої може як використовуватися, так і опускатися, утворюючи тим самим кількісний варіант фразеологізму: *(as) blind as a bat; (as) dry as a chip; (as) hungry as a hunter; (as) sweet as sugar*.

Для англійських квантитативних ФО притаманним є прийом вклинювання, що уточнює значення стійкої сполуки внаслідок включення одного або кількох компонентів до складу фразеологізму [9]: *a bag of (skin and) bones; feel like death (warmes up); look two ways for (to find) Sunday, to; have pins and needles (in one's arm and leg), to* тощо.

На лексичному рівні (20%) ФО характеризуються подвійною взаємозамінністю компонентів-дієслів зі схожою семантикою: *be (feel) quick about the head, to; be (run) off one's legs; eat (take) one's fill, to; have (got) eyes like a hawk; have (take) one's fill of, to*. Рідше, але зустрічаються фразеологізми, які мають три взаємозамінних компоненти: *quiver (shake, tremble) like a jelly; be (go, pass) out like a light; slave (sweat, work) one's guts*.

З-поміж лексичних субстантивних варіантів фразеологізмів зафіксовано одиниці з двома взаємозамінними лексемами: *a sore point (spot); watch smb. like a hawk (lynx); frozen to the bone (to the marrow); have a hole in one's stomach (tummy), to*. Окрім дієслівних та субстантивних лексичних варіантів, виокремлена ФО, де варіюються два ад'єктивних компоненти, виражені дієприкметниками: *be chilled (frozen) to the marrow*. Лексична варіантність характеризується зміною не лише значених вище компонентів, а й комбінованою взаємозаміною дієслівних та субстантивних, наприклад: *cast (throw) an eye (a glance, a glimpse, a look), to*.

Граматичні варіанти становлять 17,3%. Морфологічна змінність може виражатися у вживанні однини та множини субстантивного компонента: *before one's eye (eyes); chilled to the bone (bones); quick ear (ears); tickle the ear (ears), to*; використанні різних прийменників: *din in (into) smb.'s ears; bring out the sweat on (upon) one's body, to; pull in (tighten) one's belt*; наявності/відсутності артикля: *in (the) sound of; lie heavy on one's (the) stomach; have a wolf in one's (the) stomach, to; melt in one's (the) mouth; in a undertone (in undertones)*. Такі зміни вносять до складу ФО формальні відмінності, які ніяким чином не впливають на його семантику.

Однією із суттєвих ознак ФО є чітко фіксоване розташування компонентів, проте, як виняток, в англійському досліджуваному матеріалі виявлені лакуни зі зміною порядку компонентів (інверсія): *pale and wan / wan and pale; not to have a leg to stand on [to have not a leg to stand on (upon)]*. Як зазначає Т. Козлова, модифікація форми мовних одиниць за рахунок позиційної зміни її складників унаочнює усвідомлення мовцями внутрішніх модифікацій явищ, різних і протилежних виявів первісного цілого [10, с. 101].

Окрім цього, зафіксовані випадки різного написання ФО (окремо або через дефіс): *dead-beat (dead beat); goose flesh (goos-flesh); cup and come again (cup-and-come-again)*.

Французька фразеологічна варіативність найяскравіше виявлена на лексичному рівні (52,6%), де взаємозамінюються схожі за семантикою дієслова. Це двокомпонентна варіативність (*donner (foutre) la gerbe à qn; se caler (se remplir) une dent creuse; s'en mettre (foutre) plein la lampe; avoir faim (se sentir faim); sentir (fouetter) le renard*); трикомпонентна (*manger (s'empiffrer, bouffer) à s'en faire péter la sous-ventrière; faire (cracher, épiquer) un renard; s'attacher (se mettre, se serrer) la ceinture*); чотирикомпонентна (*affadir (barbouiller, faire, lever) le coeur; manger (béqueter, être, élevé) à la table qui recule*) тощо.

Лексичні варіанти, де взаємозамінюються субстантивні складники зі схожою семантикою, репрезентовані такими одиницями: *pâle des jambes (des genoux); avoir la chair (la peau) de poule; être sur les genoux (les dents); faire froid de canard (de chien, de loup, d'attaque)* тощо.

В окрему групу виокремимо компаративні фразеологізми, де варіюється порівняльна частина. Такі одиниці мають у своєму складі один змінний компонент (*affamé comme un loup (un chasseur)*), два (*être myope comme une taupe (une chauferette, une théière)*) та більше (*sourd comme un pot (une bécasse, une borne, une bûche, une enclume, une pioche, un tambour, une crouche)*). У таких ФО варіюється компонент-еталон, який лежить в основі фразеологізму. Він є специфічним і унікальним для кожного етносу, оскільки виникає на підсвідомому рівні і асоціюється з певними явищами навколишньої дійсності, які притаманні конкретному народу [11].

Для ФО французької мови характерні зміни ад'єктивних складників, що призводять до певного підсилення експресивності фразеологізму в цілому: *être broyé (écrasé) de fatigue; faire maigre (piteuse) chère; avoir le palais fin (délicat); vue busse (courte); les jambes cassées (coupées, rompues)* тощо.

Квантитативні варіації французьких ФО представляють собою розширення, доповнення фразеологічної одиниці (17,7%). Це такі фраземи: *avoir la dent / avoir la faim aux dents; avoir un mal de diable / avoir un mal cinq cents diables; n'y voir que du blanc / n'y voir que du blanc et du noir; la faim chasse le loup du bois / la faim chasse le loup hors du bois*. Такі елементи використовуються для доповнення значення фразеологізму, внесення додаткової інформації до його складу.

Формальні зміни ФО, які проявляються на рівні морфологічних та синтаксичних варіацій становлять 17,2%. Як показує вказаний вище аналіз, французькі ФО так само зазнають змін на рівні вживання однини і множини субстантивного компонента: *déchirer l'oreille (les oreilles) de qn; avoir le grelot (les grelots); à réveiller un mort (les morts); avoir l'œil (les yeux) sur qn; різних прийменників: avoir un brouillard sur (devant) les yeux; jambes de (en) coton; mal de (aux) dents* або їхня наявність/

відсутність (*se faire (du) mal; aigre comme (du) verjus*); означених / неозначених артиклів (*trembler comme la (une) feuille; casser la (une) croûte*), або наявність/ відсутність його (*se faire (du) mal*); а також заміною артикля присвійним займенником: *crier la (sa) faim; tomber sur les (ses) bottes; remplir son (le) ventre*, що вказують на приналежність до суб'єкта.

Синтаксичні трансформації репрезентовані зміною порядку компонентів ФО (*n'entendre ni à dia ni à hue / n'entendre ni à hue ni à dia; avoir bon nez / avoir le nez bon (creux, fin); mauvaise bouche / bouche mauvaise*).

Змішана варіативність (12%) представлена такими видами: лексико-граматичне: *briser (crever, rompre) le(s) tympan(s) à qn; écorcher (blesser, choquer, déchirer) l'oreille (les oreilles) de qn* – зміна дієслівного компонента з подібним значенням, однина/множина субстантива; лексико-квантитативне: *avoir les dents (bien) acérées (aiguës, longues); bouffer des briques (manger, croûter, se caler, s'envoyer) des briques (à la sauce aux cailloux)* – варіативність дієслівних та ад'єктивних складників, вклинювання компонентів для більш повної характеристики ФО.

Отже, проаналізувавши фразеологічні одиниці на позначення відчуттів людини в англійській і французькій мовах, можемо стверджувати, що фразеологічна варіативність є продуктивним мовним явищем, зафіксованим на матеріалі зіставлених мов. Вона характеризується тим, що вносить до складу стійких сполук додаткові смислові відтінки, але не змінює їхню семантику. У процесі зіставного аналізу варіативності досліджуваних одиниць вдалося виявити їхні універсальні та специфічні властивості, що свідчить про національно-культурну подібність, пов'язану з однаковим сприйняттям світу людиною, закладену у фізіології, а також про унікальність кожного носія тієї чи іншої мови.

Література:

1. Артеменко Г. С. Особливості фіксації логічного пізнання фразеологічними варіантами. *Лексикографічний бюлетень* : збірник наукових праць. К. : Ін-т української мови НАН України, 2011. Вип. 20. С. 39–45.
2. Демський М. Т. Українська фраземіка (дериваційна база, семантико-граматичні особливості) : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Ужгород, 1994. 46 с.
3. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови : навчальний посібник. К. : Знання, 2007. 494 с.
4. Редін П. О. Типи системних зв'язків фразеологічних одиниць у мові. *Мовознавство*. 1994. № 4–5. С. 50–52.
5. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології. Х. : Вища школа, 1987. 135 с.
6. Скрипник Л. Г. Видозміни форми фразеологічних одиниць. *Мовознавство*. 1969. № 4. С. 3–13 ; № 6. С. 12–19.
7. Алексахіна Т. О. Парадигматика фразеологічних одиниць із компонентом «назва квітки» у різносистемних мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.15. К., 2016. 20 с.
8. Бабич Н. Д. Фразеологія української мови : навчальний посібник. Ч. I. Чернівці, 1970. 64 с.; Ч. II. Чернівці, 1971. 90 с.
9. Кунін А. В. Фразеологія сучасної англійської мови. Досвід систематичного опису. М. Міжнародні відносини 1972 р. 288 с.
10. Козлова Т. О. Принцип іконічності та його реалізація в лексичній індоєвропейській прамові : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.15 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, Інститут філології. К., 2017. 501 с.
11. Шульженко А. С. Фразеологізми на позначення відчуттів людини в українській, англійській і французькій мовах: структурний та семантичний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17. Вінниця, 2020. 20 с.

Shulzhenko A., Rula N. Variations of phraseologisms denoting human sensations (on English and French language material)

Summary. The article is devoted to the problems of the variability of phraseological units (further – PU) for the designation of human sensations in English and French. The analysed compounds, selected by means of continuous sampling from lexical and phraseographic sources, allow the authors to claim that the variety is a very common phenomenon in the phraseological funds of the two languages.

Among the analyzed transformations, lexical, grammatical, quantitative and mixed variants can be distinguished, which do not significantly change the meaning of the phraseology. As a result of the analysis, it was established that mixed variants (33.6%) are most typical of English persistent compounds, where the replacement of the lexical component is most often recorded; quantitative (29,1%) – comparative PU that have pair part *as...as* in their composition dominate; lexical (20%), which are characterized by the double interchangeability of verb components with similar semantics; and grammatical variants

(17,3%), where morphological and syntactic transformations are recorded.

Among the French phraseological variants changes associated with the lexical replace of components prevail (52,6%), where verbs that are similar in semantics are most often interchanged; quantitative (17,7%) – this is an extension, an addition to a phraseological unit; grammatical (17,2%), which are fixed both at the morphological and syntactic levels; and mixed transformations (12%) – variation of verb and adjective components, wedging of components, etc.

In the process of comparative analysis of the variation of phraseological units to denote human sensations, it was possible to identify their isomorphic and allomorphic properties, which testify to the national and cultural similarity associated with the same perception of the world by a person, laid down in physiology, as well as the uniqueness of each native speaker of a particular language.

Key words: phraseological unit, variability, mixed variants, lexical variants, grammatical variants, quantitative variants, human sensations.